

Verantwoord pastoraat

R.Ruard Ganzevoort

Published in: *Ouderlingenblad* 936, maart 2004, 22-25.

Een van de centrale taken van de ouderling is vanouds het pastoraat. Het gaat dan om de zorg voor mensen, bijvoorbeeld in ziekenbezoek of (groot) huisbezoek. Maar wat is verantwoord pastoraat? Wat is eigenlijk pastoraat? Is het een geestelijk gesprek? Is het een vorm van hulpverlening? De antwoorden op deze vragen spreken niet vanzelf. Waarschijnlijk komen we ook tot verschillende antwoorden, afhankelijk van onze persoonlijkheid en geloofskeuzes. Toch is het zinvol stil te staan bij de vragen, omdat het antwoord grote invloed heeft op het pastorale beleid. Het bepaalt bijvoorbeeld de taakverdeling tussen predikanten, ouderlingen en vrijwilligers. Het heeft ook gevolgen voor hoe men doorverwijst naar hulpverleners en of pastoraat individueel of groepsgewijs wordt opgezet. Uiteindelijk komt het neer op de vraag naar de pastorale verantwoordelijkheid. Wat betekent die eigenlijk en hoe kan er invulling aan worden gegeven?

PASTORAAT EN ANDERE CONTACTEN

De vraag wat pastoraat is wordt nooit in het algemeen beantwoord. We komen de betekenissen op het spoor door de raakvlakken te bekijken. Die raakvlakken liggen voor het pastoraat enerzijds in de andere kerkelijke activiteiten, anderzijds in de andere vormen van zorg voor mensen. Pastoraat is geen diaconaat of catechese of verkondiging, maar het heeft wel bepaalde zaken daarmee gemeen. Net zo goed is pastoraat geen maatschappelijk werk, therapeutische hulpverlening of gezelligheid, maar het heeft er opnieuw wel parallellen.

De overeenkomst met andere kerkelijke activiteiten ligt in het verhaal van God. Op de een of andere wijze (en dat kan héél verschillend zijn) gaat het in een pastorale ontmoeting om dat verhaal van God. Het verschil met die andere activiteiten in de kerk is dat het verhaal van concrete mensen in het pastoraat veel meer op de voorgrond staat. Natuurlijk gaat het ook in de preek over mensen, maar dan meer in het algemeen. In de catechese gaat het over het leerproces van individuen, maar altijd in relatie tot dat grote verhaal. In het pastoraat staat dat persoonlijke verhaal helemaal voorop. Dat is een overeenkomst met andere vormen van sociaal werk en hulpverlening maar daarin speelt het verhaal van God meestal geen centrale rol. Soms kan natuurlijk in zulke gesprekken en ook in therapieën het geloof aan de orde komen, maar het staat niet op de voorgrond.

Pastoraat is dus gekenmerkt door die dubbele focus op het verhaal van mensen en op het verhaal van God. Dat betekent ook dat er geen zwart-wit grenzen kunnen worden getrokken tussen pastoraat en die andere activiteiten. Naast de specifieke vormen en activiteiten is er namelijk een pastorale dimensie die in al die andere activiteiten aanwezig is. Een kerkdienst bijvoorbeeld heeft als het goed is pastorale kanten – en catechetische en diaconale. In de liturgie zitten ook leermomenten en ook momenten waar het persoonlijke verhaal aan de orde is. Deze pastorale dimensie kan ook in niet-kerkelijke activiteiten aanwezig zijn.

De dubbelfocus die ik beschreef moet overigens niet worden verstaan als een tegenstelling. Het verhaal van God en het verhaal van mensen zijn niet zo scherp uit elkaar te houden. Op allerlei manieren zijn ze met elkaar verweven en op elkaar betrokken. Hoe die twee zich precies tot elkaar verhouden is een van de belangrijkste theologische vragen. Dat is klassiek onder woorden gebracht als de spanning tussen ervaring (het verhaal van mensen) en openbaring (het verhaal van God). Met deze woorden lijkt het voor de hand te liggen dat het laatste voorrang krijgt boven het eerste. Dat is echter wat te snel gezegd. Er zit nu eenmaal al heel veel verhaal van mensen in het verhaal van God. De bijbel – om het daar op te concentreren – is ook een mensenboek. Maar tegelijk zit er in het verhaal van mensen al heel veel verhaal van God. Het is dus ook te simpel om alleen maar te zeggen dat het om menselijke projectie gaat.

ONDERLINGE ZORG EN VRIJWILLIGERS

Veel van wat er over pastoraat geschreven wordt gaat vooral over professioneel pastoraat. In de praktijk echter wordt het meeste pastoraat door vrijwilligers gedaan. Soms krijgen die daarvoor training en toerusting, maar lang niet altijd. Men kan zelfs zeggen dat het meeste pastoraat niet georganiseerd wordt, maar gewoon gebeurt waar mensen elkaar ontmoeten. In die ontmoeting is er vaak sprake van onderlinge zorg. Wanneer die zorg op de een of andere manier verbonden wordt met het verhaal van God is het pastoraat. Deze onderlinge pastorale zorg is niet te organiseren. Ze is wel het hart van het gemeente-zijn. Eigenlijk is ze nog breder dan dat. Ze reikt over de grenzen van de kerk heen als een zorgende en getuigende dimensie van ons contact met anderen.

Een tweede laag in de pastorale zorg is zoals gezegd die van de vrijwilligers. Ouderlingen, diakenen en anderen nemen een verantwoordelijkheid voor de pastorale zorg op zich. Steeds vaker wordt die pastorale taak gescheiden van de bestuurstaken van de kerkenraad, omdat er te weinig mensen gevonden worden die alles willen of kunnen doen. Dat levert ook weer nieuwe vragen op bij de verhouding tussen pastoraat en kerkelijk beleid. In de praktijk echter zullen we deze ontwikkeling niet kunnen tegenhouden. Veel van de pastorale zorg wordt gestructureerd via pastorale vrijwilligers zonder ambtelijke verantwoordelijkheid.

Zo is er een structuur ontstaan met vier lagen: de onderlinge zorg als basis; dan de pastorale vrijwilligers; vervolgens de ouderlingen; tenslotte de predikanten. De laatsten hebben vaak alleen tijd voor het bijzondere pastoraat rond geboorten,

huwelijken en overlijdens en voor de begeleiding van mensen in bijzondere nood. Al het andere pastorale werk komt gewoonlijk op de schouders van de vrijwilligers.

VERANTWOORDELIJKHEID

Met die vier lagen komen we bij de belangrijke vraag naar de verantwoordelijkheid. Dat is een vraag die direct met de vraag naar het eigene samenhangt. Voor dat eigene zijn we namelijk het meest verantwoordelijk. Er is in de afgelopen jaren veel aandacht besteed aan zaken die met die verantwoordelijkheid samenhangen. Vaak was de aanleiding negatief. Zo leidde de groeiende bewustwording van seksueel misbruik in pastorale relaties tot een beroepscode voor predikanten. Ook is er een begin gemaakt met protocollen en procedures voor het geval dat er een klacht wegens misbruik speelt. De teruggelopen bereidheid om pastorale taken te vervullen leidde tot de vraag of pastorale verantwoordelijkheid ook per definitie ambtelijke verantwoordelijkheid moet zijn.

Met die twee voorbeelden zijn ook twee dimensies van het begrip verantwoordelijkheid aangeduid. De basisbetekenis is volgens Van Dale de verplichting om te zorgen dat iets goed verloopt en om daar rekenschap van te geven. De eerste helft van die omschrijving sluit aan bij begrippen als taak en leiding geven. De tweede helft heeft te maken met aansprakelijkheid. Die twee zijn nauw verbonden, want men kan alleen aansprakelijk zijn als men ook de positie heeft om leiding te geven (of invloed op de situatie uit te oefenen). Toch zijn het twee verschillende zaken die we moeten onderscheiden als we nadenken over verantwoord pastoraal beleid. Verantwoordelijkheid als verplichting heeft te maken met hoe we het pastoraat organiseren in de gemeente. Verantwoordelijkheid als aansprakelijkheid heeft te maken met hoe we zorgen voor transparantie en zorgvuldigheid.

Als het gaat om die verplichting wordt soms te snel toegegeven aan de gedachte dat die verantwoordelijkheid alleen bij de kerkenraad ligt. Als dat gecombineerd wordt met een klassiek idee dat mensen ‘verzorgd’ moeten worden, dan is de taak al gauw te groot. Misschien moeten we er wel veel meer van uitgaan dat mensen die behoefte kennelijk niet altijd hebben. Afzien van klassieke bezoektaken gebeurt dan niet meer bij gebrek aan ambtsdragers, maar omdat we een nieuwe visie hebben. In die visie zijn gemeenteleden zelf verantwoordelijk voor de pastorale zorg en die zorg wordt vooral onderling verleend. De taak van de kerkenraad is zorgen voor structuur, een vangnet voor wie buiten de boot valt, en extra zorg waar dat nodig is. In zekere zin lijkt dit misschien op wat tot nu toe de regel is, maar de onderliggende gedachte is precies omgekeerd. Vroeger was het idee dat de predikant en de ouderlingen het werk moesten doen, eventueel geholpen door andere gemeenteleden. Nu is het uitgangspunt dat gemeenteleden verantwoordelijk zijn, eventueel ondersteund door de ambtsdragers. Door de

verantwoordelijkheid zo terug te leggen bij de gemeente kan hopelijk veel onnodig schuldgevoel bij ambtsdragers worden weggenomen.

De andere kant van verantwoordelijkheid is de aansprakelijkheid. Ook daar hebben we te maken met veranderende culturen. In onze samenleving is het vanzelfsprekende gezag van de ambten verdwenen. In plaats daarvan is er een cultuur gegroeid waarin functionarissen voortdurend ter verantwoording worden geroepen, aansprakelijk worden gesteld. Ook binnen de kerk worden ambtsdragers gezien als verantwoordelijk voor alles. Enige tijd geleden sprak bijvoorbeeld een rechter uit dat een predikant niet tegen de wil van een kerkverlater voor die persoon mocht bidden in de eredienst. Dit soort verschuivingen betekent dat veel meer nadruk komt te liggen op helderheid en zorgvuldigheid. Ook kerkenraden en ambtsdragers zullen steeds moeten kunnen verantwoorden hoe ze gehandeld hebben. Daar is niet zoveel op tegen. Het gaat immers uiteindelijk niet om ingrepen in het ambtelijk werk op zich. Het gaat juist om een bescherming van de zuiverheid daarvan. Voor kerkenraden ligt er een taak om zich op de procedures te bezinnen. Wat wordt er aan training en toerusting gedaan? Hoe wordt de privacy van gemeenteleden gerespecteerd? Hoe wordt (zo mogelijk) voorkomen dat ambtsdragers en vrijwilligers misbruik maken van het hun geschonken vertrouwen?

De twee dimensies van de verantwoordelijkheid raken elkaar weer. Immers, het pastorale werk wordt steeds meer werk van soms ongeorganiseerde vrijwilligers. Daar ligt de eerste verantwoordelijkheid. Maar de kerkenraad is wel verantwoordelijk voor een goede infrastructuur.